

УДК 37.011.31(477.54) "1917/1918"

Т.О. Маньківська

УЧИТЕЛЬСТВО ХАРКІВЩИНИ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917 – 1921 РР.)

У статті досліджується становище вчительства на Харківщині у 1917 – 1921 роках. Аналізуються проблеми професійної організації, соціального та матеріального забезпечення педагогів даного регіону в період Української національно-демократичної революції.

Ключові слова: вчительство, професійна організація, Всеукраїнська учительська спілка, правовий статус, соціальне забезпечення, матеріальне становище.

В статье исследуется положение учительства на Харьковщине в 1917 – 1921 годах. Анализируются проблемы профессиональной организации, социального и материального обеспечения педагогов данного региона в период Украинской национально-демократической революции.

Ключевые слова: учительство, профессиональная организация, Всеукраинский учительский союз, правовой статус, социальное обеспечение, материальное положение.

The position of teachers in Kharkiv region 1917 – 1921 is researched in the article. The problems of professional organization, social security and financial conditions of pedagogues from this region in the period of Ukrainian national democratic revolution are analysed.

Key words: teachers, professional organization, Ukrainian teacher's union, legal status, social security, financial conditions.

Постановка проблеми. Лютнева революція 1917 р. дала поштовх для українського національно-культурного відродження. З новою силою зазвучала проблема реформування школи і освіти в Україні. Одне з важливих місць в освітньому русі займало вчительське питання. В умовах, коли в Україні кілька разів змінювалася влада, проблема соціально-правового і матеріального становища вчительства залишалася невирішеною. Але саме на українських учителів, які були активними учасниками національно-визвольних змагань як найбільш свідомі представники української інтелігенції, ліг весь тягар освітньої реформи. Особливо напруженою була ситуація в освітньому русі на Харківщині, де боротьба за владу носила гострий характер.

Аналіз актуальних досліджень. Питання правового, соціального та матеріального становища вчительства ще не досліджено в спеціальних узагальнюючих працях. У наукових розвідках сучасних українських істориків, присвячених історії освіти за часів Української національно-демократичної революції 1917 – 1921 років, висвітлюються окремі аспекти зазначеної проблематики. До таких можна віднести дослідження Н.В. Агафонової (матеріальне забезпечення) [1], М.Г. Кукурудзяка та М.М. Собчинської (професійна організація вчителів, підготовка педагогічних кадрів, проблема мобілізації) [13] та ін. Проте зазначені автори не виокремлювали становище вчительства у Харківській губернії.

Мета статті – проаналізувати соціально-правове і матеріальне становище вчительства на Харківщині та його вплив на освітній рух.

Виклад основного матеріалу. Українське вчителство відіграло провідну роль у національно-освітньому русі 1917-1921 років. У цей період у освітян з'явилася можливість займатися громадською роботою в земських установах, у кооперативних, професійних, політичних та інших організаціях.

Політичні, соціально-економічні умови, які склалися в Україні у 1917 – 1921 роках, не забезпечували стабільності розвитку української освіти. Педагоги були змушені пристосовуватися до чинних тоді законів, ідеологій, залишаючись рушійною силою освітнього руху даного періоду.

Важливим елементом правового становища освітян була їх професійна організація. Лише організоване вчителство могло відстоювати свої інтереси перед владою та впливати на процес реформування освіти.

З вибухом революції починається інтенсивна організація вчителства, особливо в містах, де вперше з'являються вчительські спілки. Прихильники “старих порядків” поставили питання про приєднання до Всеросійського учительського союзу. У квітні 1917 року у Києві збирається Перший Всеукраїнський вчительський з'їзд, на якому була висунута ідея створення професійної вчительської організації, а 30 травня 1917 року вже відбулися і перші організаційні збори Всеукраїнської учительської спілки із учителів курсів, що відбувалися у Києві. Так відродилася Всеукраїнська учительська спілка, яка спрямовувала свою діяльність на поліпшення правового та економічного становища вчителства [15, с. 37].

Протягом літа 1917 року йшли постійні суперечки про те, до якої професійної організації приєднатися – Всеукраїнської учительської спілки чи Всеросійського учительського союзу. У грудні 1917 року один із членів Центрального бюро Всеукраїнської учительської спілки в листі до вчителства підводить невтішні підсумки семи місяців існування спілки, зокрема, від Харківщини приєдналося лише 3 спілки [14, с. 118-119]. У губернії існувало більше спілок, але одні займали нейтральне становище, інші приєднувалися до Всеросійського вчительського союзу.

За даними архівних матеріалів на Харківщині діяли Харківський професійний союз учителів середньої школи (1917 р.) [2, арк. 1], а також повітові вчительські союзи. Слід відзначити діяльність Валківського союзу вчителів і діячів по народній освіті, який у найбільш скрутний період активно піднімав питання покращення матеріального забезпечення валківського повітового вчителства [9, арк. 8, 12, 19].

Після встановлення радянської влади Всеукраїнська вчительська спілка в попередній своїй формі припинила існування (1920 р.), звільнивши місце новій – Всеукраїнському союзу працівників освіти і соціалістичної культури з іншим статусом і дещо іншою професійною орієнтацією. У повітах організовуються профспілкові відділи, зокрема Валківський відділ союзу працівників освіти і соціалістичної культури [10, арк. 28], Ново-Водолазький райсоюз працівників освіти і соціалістичної культури [8, арк. 13].

Важливою проблемою залишалася мобілізація вчителів. Кожна нова влада проводила примусові набори військовозобов'язаних. Так, зустрічаються і списки вчителів, мобілізованих до Добровольчої армії А.Денікіна [5], і прохання на звільнення чи відстрочку від призову до Червоної армії [11, арк. 7, 55]. Слід зазначити, що у 1919 році радянським військовим керівництвом була передбачена норма 50% від працівників навчальних закладів і громадських установ, що підлягали звільненню від призову по мобілізації [11, арк. 60]. Але все одно нестача вчителів ставала просто катастрофічною. Тому губернський та повітові виконкоми Харківщини активно клопотали перед воєнними комісаріатами з приводу звільнення вчителів від призову, наданні їм відстрочок і т.д. Так, у зверненні відділу освіти Богодухівського повітового виконавчого комітету до богодухівського військового комісаріату зазначалось: «Відділ народної освіти просить Військовий комісаріат клопотати перед вищими інстанціями про звільнення від мобілізації всіх учителів середніх, нижчих і спеціальних шкіл до кінця навчального року, в зв'язку з тим, що з призовом їх на військову службу сильно постраждає навчальна справа, що почала в теперішній час тільки налагоджуватися...» [11, арк. 23]

Період 1917 – 1921 років характеризується різким погіршенням матеріального забезпечення вчителства. Через економічну розруху ні державні органи влади, яка змінювалась в короткий і недостатній для встановлення стабільності період, ні органи місцевого самоврядування, що знаходились в скрутному фінансовому становищі, ні професійні спілки, що існували за рахунок членських внесків все того ж вчителства, не були в змозі врегулювати ситуацію. Тим часом освітяни залишались один на один зі злиднями.

Нестерпне матеріальне становище змушувало вчителів шукати додаткового заробітку або взагалі покидати школи. Утримання сім'ї в таких умовах було явищем нереальним, а тому

педагоги йшли на підробіток рахівниками та діловодами по крамницях (у містах і містечках), давали приватні уроки (дуже дешево оплачувані в сільській місцевості).

За даними Валківського повіту Харківської губернії заробітна платня учителя до 1918 року встановилася у розмірі 1800 крб., а максимальна – 2376 крб. на рік (останню отримували особи, що прослужили на педагогічній ниві по 30-35 років). Але враховуючи дорожнечу життя та несвоєчасну виплату коштів, цього було заледве достатньо для того, щоб хоч якось забезпечити себе продуктами харчування. Що стосується одягу і взуття, то вони стали недоступними для вчительського бюджету [6, арк. 88-89].

Заборгованість по заробітній платні була значною. Часто вчителі звертались до повітових управ з приводу виплати їм утримання за майже річний період [4, арк. 110].

На цьому ґрунті виникали певні конфлікти вчителів із земствами. Земства заперечували підвищення платні вчителям, посилаючись на економічну розруху і своє важке фінансове становище. Учителство наводило свої аргументи: розмір їхньої заробітної платні був такий же, як і в другорядних земських службовців, що займались нескладною канцелярською роботою, яка не вимагала спеціальної освіти [6, арк. 89].

Через відсутність коштів повітові земські управи не могли забезпечити належного фінансування народних училищ, а тому ремонт приміщення школи (а часто при ній була і квартира вчителя), її опалення були нагальною, але не вирішеною проблемою. У матеріалах Богодухівської, Ізюмської та інших повітових земських управ містяться заяви вчителів на видачу коштів для купівлі палива, скляних шибок для вікон, вапна для стін та ін. Часто такі звернення були свідченням відчуття безвихідності у вчительства: «Що робити далі? Вугілля немає. Дров селяни не везуть. Топити нічим. Невже закривати школу!? Чи може спалити паркан!?! <...> прошу Земську управу безвідкладно прийняти міри <...> так як при морозі в 6 – 10 градусів не тільки навчатися, але і жити неможливо» [7, арк. 308].

Учительська платня – та ще й не регулярна – не могла забезпечити належного рівня життя: не вистачало навіть на харчування, а такі речі, як одяг, книги стали для педагогів просто недоступними. Харківська земська управа навіть збирала відомості про кількість учителів і учнів у кожному повіті для пошиття їм взуття. До земства звернулися з цим проханням Охтирський, Ізюмський, Лубенський, Валуйський, Вовчанський, Харківський, Зміївський, Валківський повіти [3, арк. 179]

Невизначеним залишалось і пенсійне забезпечення педагогів. Так, наприклад, із 320 вчителів Валківського повіту – 54 були учасниками земської пенсійної каси, а 266 – міністерської пенсійної каси, управління якої до перевороту знаходилося в Петрограді. Що сталося далі з цією міністерською касою не можна було ніяк дізнатись.

І земська, і міністерська каси були страхового типу [6, арк. 90]. Щоб отримати більш-менш значну пенсію з міністерської каси, необхідно було пропрацювати не менше 30-35 років. По Харківському повіту вчителю за 35 років служби призначили пенсію у розмірі 1100 крб. на рік.

Земська пенсійна каса спроможна була видати зовсім незначні пенсії. Одна з учительок Валківського повіту на 32 році своєї служби зробила запит у губернській земській управі про розмір її пенсії у випадку звільнення з роботи, їй відповіли, що при звільненні їй належить до сплати 155 крб. 64 копійки в рік [6, арк.91].

На території підконтрольній більшовицькій владі з 1 травня 1919 року вступала в дію Тимчасова постанова про оплату праці шкільних працівників 1-го і 2-го ступеню єдиної трудової школи УСРР. Згідно з цією постановою за норму (36 годин на тиждень) передбачалась платня у розмірі 1800 крб. на місяць, з відповідними зменшеннями для інших місцевостей України, розподілених комісаром праці по тарифних поясах. Понаднормова праця дозволялася лише у разі крайньої необхідності по постанові педагогічної ради, затвердженої повітовим і міським відділом народної освіти, і оплачувалась вона на загальних підставах. Якщо зайнятість учителя у школі була менше 36 годин на тиждень, то платня зменшувалась за пропорційним принципом.

Цією постановою передбачався аванс, який мав складати 1030 крб. для м. Києва (120%), 860 крб. для Харкова (100%) з відповідним пониженням для інших місцевостей України [12, с. 255].

Отже, недемократизм у кадровій політиці, недостатність фінансування та соціального забезпечення були характерними рисами політики всіх урядів, що були при владі в Україні у 1917 – 1921 рр.

Висновки. Таким чином, учителство Харківщини, як і інших українських регіонів, у 1917 – 1921 рр. перебувало у дуже скрутному становищі, попри те, що відіграло важливу роль у реформуванні освіти. Характерними рисами правового становища вчительства у роки революції були: відсутність сталого законодавства, яке його регламентувало; розрізненість

професійних організацій; невирішеність проблеми мобілізації педагогів. Державне регулювання соціального забезпечення вчителів майже не здійснювалось. Кожна нова влада розпочинала свої реформи у сфері освіти, але вони не могли давати результатів за такого матеріального становища вчительства. Різні уряди намагались врегулювати ситуацію шляхом утвердження нових ставок. Але в умовах економічної розрухи і надзвичайної дорожнечі платня не могла забезпечити українським учителям достатнього рівня життя. Учителство в даних умовах змушене було шукати підробітку, а то і зовсім кидати педагогічну працю. Тому проблема нестачі педагогічних кадрів була характерним явищем для Харківщини у період 1917 – 1921 рр. Соціально-економічні проблеми, як результат і наслідок всього попереднього процесу революційних перетворень в Україні, негативно вплинули не лише на рівень забезпечення педагогів, але, як наслідок, і на успіхи всього освітнього руху.

Перспективи подальших досліджень. У подальшому дослідженні необхідно поглибити вивчення окремих аспектів поставленої проблеми, зокрема стан професійної педагогічної освіти в Харківській губернії.

ЛІТЕРАТУРА

- Агафонова Н.В. Становлення національної системи освіти в Україні: 1917 – 1920 рр. / Н.В. Агафонова. – Одеса: Принт Мастер, 2002. – 205 с.
- Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. 29, оп. 1, спр. 1220 «О регистрации Харьковского профессионального Союза учителей средней школы»
- ДАХО, ф. 304, оп. 1 т. 4, спр. 3080 «Журналы Харьковской губернской земской управы по отделу народного образования с 29 июля по 28 декабря 1918 г.»
- ДАХО, ф. 306, оп. 1, спр. 13 «Переписка о личном составе учителей народных училищ Богодуховского уезда»
- ДАХО, ф. 306, оп. 1, спр. 16а «Дело о мобилизации учителей уезда в деникинскую армию. Списки учителей уезда»
- ДАХО, ф. 307, оп. 1, спр. 1а «Материалы деятельности Валковского союза учителей и деятелей по народному образованию»
- ДАХО, ф. 82, оп. 1, спр. 118 «Требовательная ведомость на выдачу заработной платы учителям земских школ Изюмского уезда за январь – август месяцы 1918 года»
- ДАХО, ф. Р-101, оп. 1, спр. 10 «Переписка с районным профсоюзом работников просвещения и социалистической культуры»
- ДАХО, ф. Р-101, оп. 1, спр. 69 «Материалы Валковского учительского союза (протоколы, доклады, списки и др.)»
- ДАХО, ф. Р-101, оп. 1, спр. 8 «Постановления, положения, инструкции и протоколы тарифно-экономического отдела и тарифно-расценочной комиссии местных комитетов профессионального союза работников просвещения»
- ДАХО, ф. Р-434, оп. 3, спр. 4 «Дело об освобождении от призыва на военную службу учителей. Документы о реорганизации ремесленных школ в уезде (циркуляры, инструкции, переписка)».
- З життя вчительських спілок // Вільна українська школа. – 1918/1919. – № 10. – С. 234 – 244.
- Кукурудзяк М.Г. З історії національної школи і педагогічної думки в Українській Народній Республіці / М.Г. Кукурудзяк, М.М. Собчинська. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 1997. – 175 с.
- Постернак С. Из історії освітнього руху на Україні в часи революції 1917 – 1919 рр. – К.: Друкар, 1920. – 127 с.
- Резолюції I-го Всеукраїнського Професійного Вчительського З'їзду // Вільна українська школа. – 1917. – № 1. – С. 36 – 39.